

Bene Adrián

∴ Pécsi Tudományegyetem,
∴ Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola
∴ beneadrian@gmail.com

ÉMILE BOUTROUX MAGYAR RECEPCIÓJA

The Hungarian Reception of Émile Boutroux

Recepcija Emila Butrua u Mađarskoj

A tanulmány Henri Bergson mesterének, a mechanikus determinizmus egyik fő megkérdőjelezőjének, Émile Boutroux francia filozófusnak a magyar fogadtatását tárja fel. Ebben középponti szerepe Fogarasi Bélának volt, a későbbi dialektikus materialista filozófusnak. Boutroux a teológusok számára a materializmus elleni fellépése miatt volt vonzó, a szabadelvű gondolkodók viszont a francia szubjektív tudományfilozófia képviselőjét látták benne. Munkásságának fogadtatása magában foglal több ismertetést, tanulmányt, emellett hivatkozásokat, valamint művei magyar fordításait. Munkássága a legnagyobb hatást Fogarasi mellett talán Halasy-Nagy Józsefre gyakorolta, de Makkai Sándor és Prohászka Ottokár is fontosnak tartotta műveit. A recepció egymást követő szakaszai – részben a történelmi-ideológiai körülmények hatására – a mind teljesebbé váló feledés fázisai lettek. Ennek elemzése talán a termékeny újraolvasás lehetőségeit is megmutathatja, amellett, hogy árnyalja a magyar filozófiatörténetről alkotott képünket.

Kulcsszavak: filozófiatörténet, életfilozófia, voluntarizmus, anti-pozitivizmus, mechanikus determinizmus, tudományfilozófia, metafizika, szabadság

Émile Boutroux (1845–1921) a századforduló évtizedeinek egyik legelismertebb francia filozófusa, nemzetközi szinten is. 1912-ben választják az Académie française tagjává, 1913-tól a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja. Ő készítette el Leibniz *Monadológiájának* kritikai kiadását 1881-ben. Nevét szokás tanítványával, Bergsonéval együtt említeni, mint a fizikalizmussal szemben a pszichikai, a szabadság, az intuíció középpontba állítóit – saját korában éppúgy, mint napjainkban (GAULTIER 1921; FEDI 2001). A Sorbonne-on tanára volt Durkheimnek és Blondelnek, nagy szerepe volt annak a többek között Henri Poincaré nevével fémjelzett „új tudományfilozófiának” a terjesztésében, amelynek képviselői (Milhaud, Duhem, Le Roy és mások) egyetértettek abban, hogy „a tudomány postulatumai, elvei és meghatározásai conventiok, önkényes választás következményei” (BOUTROUX 1914: 298–299). Megjegyzendő, hogy a William James pragmatizmusát is közvetítő, német bölcséleti is-

kolázottsággal is rendelkező francia gondolkodó szintetizáló jellegű életműve elsősorban nem ennek, hanem a vallásos szellem, a hit és kötelesség hangsúlyozásának a révén volt beilleszthető a korabeli magyar filozófiai közgondolkodásba.

Magyar recepciója az 1910-es években volt a legélénkebb, elsősorban a fiatal Fogarasi Béla fordítói munkájának köszönhetően. Két könyve és egy cikke (Lukács és Fülep *Szellemében*) jelenik meg ekkoriban magyarul, amelyeket recenzeálnak is, többek között a *Nyugatban*. Azonban magyar közvetítőjének marxizálódásával, majd emigrációjával e recepciós folyamat megtorpan, később pedig a kommunista hatalomátvétel után a dialektikus materializmus uralkodó ideológiává válása gyakorlatilag feledésre ítélte mint „szubjektív idealista” filozófust. Ebben a dekanonizálódási folyamatban nem történt változás 1989 után sem, így az esetleges alkotó átvételként megvalósult recepciót az 1945-tel lezárult korszakban kell kutatnunk. Boutroux magyar nyelven megjelent szövegeinek és fogadtatásának alábbi áttekintésével magyar hatását próbáljuk feltérképezni, ha csupán nagy vonalakban is, hiszen a közvetett, burkoltan megnyilvánuló hatások kutatása túlmutatna jelen tanulmány keretein.

Boutroux-t kortársai a francia szellem egyik legtökéletesebb reprezentánusaként tartották számon, mind hazájában, mind a nagyvilágban, beleértve a német és angolszász filozófiai életet. A magyar méltatók számára Boutroux filozófiatörténeti, oktatói közvetítő érdemei és elegáns, közérthető stílusa képezik az értékelés alapját, hiszen esetében rendszeralkotó eredetiségről nem beszélhetünk. Boutroux filozófiatörténeti jelentősége elsősorban abban áll, hogy feltámasztotta a spiritualizmust, és eltávolodva Cousin dualizmusától, Charles Renouvier és Félix Ravaisson hatása alatt mindenben „az életet, mondhatni a lelket kutatta” (PAYOT 1921: 45.)¹, utóbbinak ajánlotta 1874-ben disszertációját is. Ebben (*De la contingence des lois de la nature*) már szembehelyezkedik a mechanikus determinizmussal, leszögezve, hogy a minőség a mennyiségből nem vezethető le, a tudatállapotok pedig nem darabolhatók fel. Egész későbbi életműve ezen az alapon nyugszik. A pszichikainak, az intuíciónak és a szabadságnak a középpontba állítása korszakos jelentőségű volt, hiszen többek között Bergson szemléletmódjára is meghatározó hatást gyakorolt.

Az 1892–93 folyamán a Sorbonne-on tartott előadásai magyarul is megjelentek (*A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában*). A logikai, a matematikai és a tudományos törvények ismeretkritikai szempontú áttekintése során Boutroux ugyan hasznosítja Poincaré proto-konstruktivista

¹ „Dans les œuvres de l’homme, dans l’homme même et dans la nature, c’est la vie, je devrais dire l’âme, qu’il recherche, parce que, seule, elle lui paraît vraiment intéressante et efficace.” Paul Gaultier: *Les Maîtres de la pensée française*. Payot, Paris, 1921. 45.

tudományelméleti meglátásait, miszerint a törvények nem rejlenek magukban a dolgokban, viszont az empirikus igazolhatóság alapján fiktívnek sem tekinti azokat. Mindez a determináció (mint törvények és jelenségek viszonya) valóságosságának tagadásához szolgáltat számára érvet: ha a törvények és jelenségek szellemünk termékei és a létben magában nincsenek, akkor igaz ez a determinációra is. Vagyis a mechanikus okság nem jelenti szabadságunk tagadását, hiszen a világ nem áll fenn önmagában, a mechanikus okságot elképzelő szellem nélkül (BOUTROUX 1913a: 45). Ahogyan a fizikai minőségek nem vezethetők vissza a mechanikai törvényekre (BOUTROUX 1913a: 49), úgy az élet spontaneitása és célszerűsége sem a fiziológiai szükségszerűsége (BOUTROUX 1913a: 60), vagyis számolnunk kell a szellem, a lélek, a szabadság szerepével.

Ezt helyezi filozófiai antropológiai keretbe a tudomány és a vallás viszonyát tárgyaló terjedelmes művében (*Tudomány és vallás a jelenkori philosophiában*) Pascal nyomdokain (és tegyük hozzá, Sartre fenomenológiai egzisztencializmusának egyik előképeként): az ember lényege az „arra irányuló törekvés, hogy meghaladjuk azt, ami adva van” (BOUTROUX 1914: 81–82), és ezáltal „szabadnak hinni magunkat” (BOUTROUX 1914: 395). Érdekes ellentmondást eredményez a Nietzsche antiesszencializmusára emlékeztető (és megint csak Sartre egyik kiindulópontját képező) gondolat, amelyet Boutroux Comte ellenében fejt ki: az emberi természet nem egyszer s mindenkorra adott dolog, mert az emberi lény változik, és folyton újjáteremti önmagát (BOUTROUX 1914: 83). Axiológiai szempontból viszont nem jellemzi Boutroux-t ez az antidogmatikus-antiszubsztancialista álláspont, a Jó, a Szép, az Igaz tekintetében kimondottan idealista nézeteket vall (BOUTROUX 1914: 85). Ezek azok az értékek, amelyek alapján kitűzzük céljainkat és cselekszünk, márpedig ezeket a tudomány nem magyarázza, ezért nem „a lét tökéletes kifejezése, hanem megközelítésének bizonyos módja” (BOUTROUX 1914: 251). Boutroux ezen az úton jutott el végül a hit, a szeretet és a kötelesség misztikájához, az ész mellett az intuíció, az értelem mellett az akarat szerepét hangsúlyozva.

Boutroux gondolatvilágának e töredékes megidézése után három lépcsőben tekintjük át a magyar recepciót. Először is, természetesen, a szerző magyarul megjelent szövegeit kell számba vennünk, a kiadás ténye mellett figyelmet fordítva arra, hogy ki fordította ezeket, és hol jelentek meg. Ezek az általános magyar hatás lehetősége mellett, kijelölik azt a kört, amelyben nagyobb eséllyel fedezhetünk fel átvételeket vagy éppen kritikai reflexiót. Másodsor, a Boutroux-val vagy műveivel foglalkozó tanulmányok, recenziók tartalmi és kontextuális elemzése következik. Végül pedig – és valószínűleg ezen a területen lenne érdemes további kutatásokat végezni – a korabeli (ez alatt a második világháború végéig tartó korszakot értem) és a korra vonatkozó történeti irodalomban fellelhető hivatkozások felkutatása és értékelése egészíti a

képet. Mindhárom területen elképzelhető, hogy az alábbiakban említetteken kívül más források is léteznek, ennek ellenőrzése nagyobb lélegzetű filológiai kutatást igényelne.

A haláláig tizenégy könyvet megjelentető, számos előadást és kisebb közleményt jegyző Boutroux életművét magyar nyelven mindösszesen öt szöveg reprezentálja, dacára elismertségének, magyar akadémiai tagságának. Ezek közül az első a *Szellem* első számában látott napvilágot, *Természet és szellem* címen, Fülep Lajos fordításában (BOUTROUX 1911). Ez az 1903 és 1905 között a glasgow-i egyetemen tartott előadásainak a kivonata, és csírájában tartalmazza már a lényegét annak a gondolatmenetnek, amit Boutroux 1908-ban majd a *Tudomány és vallásban* adott közre. A nyilván korlátozott hatású, ám úttörőként számon tartott folyóiratban való megjelenés jelzésértékű arra nézve, hogy Boutroux jelentőségével a hivatalos filozófiától független kör ekkoriban már tisztában volt. A filológiai hűség jegyében megemlíthetjük, hogy 1913-ban a *Magyar Paedagogia* közölte Boutroux *Elnöki beszédét* (BOUTROUX 1913b). Ugyanebben az évben egy jelentősebb tétel is napvilágot látott: *A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában*, Fogarasi Béla fordításában, az Athenaeum Modern Könyvtár népszerű, elsősorban irodalmi jellegű sorozatában (BÁLINT 2002). Valószínűleg az itt kiadott, Fogarasi által fordított Bergson-² és Boutroux-művekéhez hasonló, többzres példányszámmal ekkoriban kevés filozófiai mű dicsekedhetett. Nem sokkal ezután, 1914-ben megjelent Boutroux nagyszabású műve, a *Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában*, szintén Fogarasi fordításában, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Ekkorra már Boutroux az Akadémia tagja (1913-tól), és a fordító is nagyobb tekintéllyel bír, miután megvédte *Az ítélet voluntarisztikus elmélete* című disszertációját (szintén 1913-ban). Az első világháború kitörésének idején tehát Boutroux Magyarországon nemcsak hivatalos elismertségnek örvend, hanem már szélesebb körben is ismert. Ez a recepciós folyamat torpan meg a háborúval, hiszen Boutroux utolsó magyarul megjelent szövege 1915-ben a *Német és francia szellem a Huszadik Században* (BOUTROUX 1915). A pacifista szózat a korabeli közhangulattal bizonyára nem állt összhangban, ahogyan azt a történelem is igazolja. A fordító neve ugyan (a lapban egyébként megszokott módon) nincs feltüntetve, de mint a Társadalomtudományi Társaság tagja, valószínűsíthetően ezúttal is Fogarasi volt az, aki a fordítást végezte.

A magyar nyelvű filozófiai fordításirodalom korabeli fellendülése természetesen nem elsősorban a kortárs gondolkodókat, és – figyelembe véve a magyar filozófia német orientációját – különösen nem a franciákat igyekezett megis-

² Henri Bergson: *Bevezetés a metafizikába*. Ford.: Fogarasi Béla. Politzer, Budapest, 1910. A Modern Könyvtár 9. kötetét még Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése adta ki. A kiadóváltás háttérében éppen az óriási siker állt, lásd erről Bálint fenti tanulmányát.

mertetni a közönséggel. Ez részben megmagyarázza, hogy miért csak az 1910-es években indul meg Boutroux magyar kiadása. Érdekesebb ennél az a tény, hogy 1915-tel le is zárul ez az alig megkezdődött folyamat. Ennek háttérében pedig történelmi, politikai, ideológiai okokat feltételezhetünk. Az antanttól elszenvedett világháborús vereség, a franciák szerepe a kisantant létrejöttében és Magyarország megszállásában, majd területi megcsonkításában olyan tényezők voltak, amelyek a nemzeti-konzervatív kurzus filozófiai életében nem kedveztek a francia orientáció erősödésének. Mindenesetre Boutroux-val kapcsolatban, mint látni fogjuk, még egyik legjobb ismerőjénél, Halasy-Nagy Józsefnél is megfigyelhetjük a Boutroux-ra való hivatkozások eltűnését. A másik történelmi jelenség, amely érezte a hatását Boutroux recepciójában, a marxista és kommunista befolyás erősödése a magyar szellemi körök egy részében, a Tanácsköztársaság létrejötte és bukása, majd sokak – köztük Fogarasi Béla, Boutroux főfordítója – emigrációba vonulása. Ezzel együtt Fogarasi filozófiai érdeklődésének iránya is módosul, és a korábban általa fordított Bergson és Boutroux ekkor már szubjektív idealistáknak – tehát hamisnak, elvetendőnek – minősülnek a dialektikus materializmus nézőpontjából.

Boutroux természetesen nem volt ismeretlen Magyarországon a fent említett szövegeinek magyar kiadását megelőzően sem. Úgy tűnik, a nemzetközi figyelemhez képest ütemkéséssel, a franciául 1908-ban megjelent *Tudomány és vallás* hívta fel rá hazánkban a figyelmet, majd pedig a *William James*ről 1911-ben közreadott munkája. E művekről több magyar recenzió is megjelent, a *Tudomány és vallás*ról szólók egy része a magyar kiadást követően. Érdekes módon, az 1913-ban magyarul megjelent *A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában* aránylag gyenge kritikai visszhangot váltott ki (egyetlen rövid ismertetőről van tudomásom).

A recenziók egy része a kontextust is bemutatja (mind a francia filozófiai előzményeket, mind az életmű egészét), egy részük pusztán rövid tartalmi kivonatot ad. Utóbbiak nyilván kevésbé érdekesek az utókor számára, hiszen sem a szerző filozófiai tájékozottságát nem tükrözik, sem értékelő-reflexív mozzanatot nem tartalmaznak. E csoportba tartozik a magyar Boutroux-irodalom első darabja, Ányos István ismertetése a francia nyelvű főműről, a megjelenést követő évben, 1909-ben, a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben* (ÁNYOS 1909). Ányos a könyv szerkezetének felvázolása után a legnagyobb terjedelemben a Comte- és a James-fejezetet tárgyalja, egyetértve Boutroux Comte-kritikájával, és vélhetően a könyv vallásra vonatkozó (részben jamesi) meglátásaival. Legalábbis nyílt kritikai elhatárolódás nem fogalmazódik meg – ez az irodalmi szabad függő beszédre emlékeztető megfogalmazás Boutroux könyvének módszere is. Ez mindkét esetben jelentősen megnehezíti az önálló vélemény és az átéléssel előadott ismertetés elkülönítését. Hasonló tartalmi kivonatot nyújt a James-könyvről Vida Sándor 1912-ben (VIDA 1912).

Itt kell megemlítenünk azt a szemlét, amely a *Huszdik Században* F. B. monogrammal jelent meg *Újabb vallásbölcseleti kutatások* címmel (FOGARASI 1915). Ebben Fogarasi Béla sajátos módon az ő maga által fordított *Tudomány és vallást* ismerteti, ha három más, hasonló témájú mű társaságában is.³ Fogarasi tudományos módszer és világnézet konfliktusának mint az értékválságban szenvedő kor tünetének a keretében tárgyalja a vallásfilozófiai érdeklődés megélénkülését, ezen belül Boutroux könyvét is. A mű szerkezetének és a naturalizmus-spiritualizmus szembenállásnak a felvázolása közben Fogarasi jelzi azt is, miért tekinti kiemelkedően fontosnak Boutroux munkásságát: „régábbi munkáiban úgyszólván csírájában bennerejlenek a pragmatizmus, az aktivizmus, Bergson, Poincaré és mások tanításai” (FOGARASI 1915: 70).

Az elemző igényű szövegek felé mutat a terjedelmileg ugyan rövid, ám tartalmi ismertetés helyett kontextusba helyezésre és kritikára vállalkozó Tankó-recenzió *A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában* című kötetről, a *Nyugat* hasábjain (TANKÓ 1913). A szerző a téma jelentőségét annak leszögezésével érzékelteti, hogy Kant óta a filozófia fő kérdése, miképpen lehetségesek a valóságot leíró természettörvények. Véleménye szerint Comte rendszerét Boutroux mesterien helyesbíti, ám nem teszi meg az utolsó lépést, amely az érvény kérdéséhez vezetne. Megelégszik a nevezetes, de nem tisztázott gondolattal, miszerint a törvény annak az erőfeszítésnek a terméke, mellyel a dolgokat elménkhez alkalmazni akarjuk. Így a célt, a szabadság lehetőségének az igazolását sem éri el, csupán az irányt jelöli ki, viszont nagy érdeme, hogy „a materializmus ócska naivitását [...] segít a természettudományi elmékedésekből kiséperni” (TANKÓ 1913: 521).

A kontextus valamelyest alaposabb ismertetése olvasható Halasy-Nagy Józsefnek a James-könyvről írt recenziójának első felében (HALASY-NAGY 1911). A francia metafizikai és tudományfilozófiai gondolkodás felvázolása kiterjed Ravaisson, Bergson, Boutroux, Milhaud, Poincaré és Le Roy említésére is. A szubjektív hangú, azonosulást sejtető értékelés, amelyet Halasy-Nagy *Summa vitae*je is – mint látni fogjuk – megerősít, egyértelműen pozitív: „Ritkán olvastam ilyen szép és jó könyvet. Boutroux nagy művész és nagy tudós. [...] Hol vannak ettől a mi zürzavaros-fejű Közli Jánosaink, akik nem látják a fától az erdőt, ha egy filozófus életmunkásságáról kell beszámolni” (HALASY-NAGY 1911: 487). A háttérben a pozitívizmus szellemtudományi szempontú bírálata áll, amely az irodalom- és filozófiatörténész céljaként nem a környezet aprólékos megismerését tűzi ki, hanem az egyéniség megértését, a szubjektív behelyezkedés által.

³ A másik három ismertetett mű: Czakó Ambró: *A vallás lélektana*; Jász Géza: *A vallás filozófiája I. A vallás alapelvei*; Prohászka Ottokár: *Az objektív idealizmus*.

Halasy-Nagy a *Tudomány és vallás*ról is írt recenziót 1914-ben (HALASY-NAGY 1914). Ebben Ányos István 1909-es, ugyanitt megjelent ismertetőjére nem utal. A szerző „az új virágzásba borult francia filozófia egyik legfigyelemreméltóbb képviselőjeként” definiálja Boutroux-t, aki Renouvier, Lachelier és Ravaisson nyomdokain haladva „a materialista áramlatok között nagy sikerrel szállt síkra az akkor kevésre becsült idealizmus védelmében”, és kinevelt egy filozófusnemzedéket a Sorbonne-on, akik „a német kriticismus szellemét a francia gondolkodás descartes-i hagyományaival” egyesítik (HALASY-NAGY 1914: 236). Boutroux pályájának felvázolása közben Halasy-Nagy kiemeli, hogy filozófiatörténészként képes az eszméket belülről nézni és újragondolni, és azokat kedvelt filozófusaihoz, Pascalhoz és Jameshez hasonlóan belevinni az életbe (HALASY-NAGY 1914: 237). Megjegyzendő, hogy a szellemtudományi módszer és a filozófiatörténet összekapcsolása mellett közös pont Boutroux és Halasy-Nagy esetében Pascal tisztelete és a munkásságával való beható foglalkozás. Végül magának a tárgyalt műnek az ismertetése csupán a szöveg negyed-résztét alkotja; Halasy-Nagy jelzi is, hogy a könyv „részletes megbeszélésére” még szeretne visszatérni, ezért itt „csupán Boutroux szelleme megértésére” vállalkozott. Halasy-Nagy végül a könyvet nem tárgyalta más fórumon, később, 1919-ben azonban Boutroux-ról megjelent egy hosszabb tanulmánya.

A könyvről szóló másik hosszabb, Makkai Sándor által írt recenzió jóval kritikusabb, bár összességében kiváló munkaként definiálja a művet (MAKKAI 1915). Makkai előljáróban a magyar filozófiai és vallástudományi kontextusra reflektál, a könyv „világi kiadó” (az Akadémia) általi megjelentetésének örvendetes ténye apropóján: „megdöbbentő az az általános tájékozatlanság, mely éppen tudományos körökben létezik a vallás problémáival szemben [...] erőnek erejével felekezeti vényomoritása nagy kárára van a vallástudománynak” (MAKKAI 1915: 228). Ezután az egy oldalt meghaladó terjedelmű felvezetés után tér rá Makkai magára a könyvre, összefoglalva annak bevezetőjét és áttekintve a szerkezetét. Comte (akinek két egész oldalt szentel a tízoldalas szöveg), Spencer és Haeckel eszméinek Boutroux általi bírálatával egyetért, sőt a maga teológus megközelítésében időnként kevesli azt, például Haeckel, valamint a vallás pszichológiai és szociológiai magyarázatai esetében (MAKKAI 1915: 233–234). Makkai Boutroux Ritschl-ismertetését hiányosnak tartja („semmitmondó, vérszegény s jelentéktelen váz”), a pragmatizmust pedig hátróztottan bírálja: „Ez a szubjektivista és hasznossági álláspont ugyanis [...] a vallást a tudománnyal analóg életaspektusnak fogja fel” (MAKKAI 1915: 235). Ez szerinte fikció. Megállapítja, hogy Boutroux nagy szeretettel tárgyalja James pszichológiai elméletét a vallásos tapasztalatról, ha bírálja is szubjektivizmusát – ami összességében nyilván nem tetszik Makkainak. Makkai egyetért a könyv konklúziójával tudomány és vallás összemérhetetlenségét illetően, ám érzékel-

teti a szerzőtől való elhatárolódást is, amikor megjegyzi, hogy Boutroux a tárgyalta tanokat csak a maga szempontjából érinti, ezért nem árt, ha az olvasónak vannak előismeretei (MAKKAI 1915: 237).

Boutroux-ról több kisebb-nagyobb írás is megjelent 1918-as (hamisnak bizonyult) halálhíre és 1921-ben bekövetkezett halála alkalmából. Alexander Bernátnak a *Budapesti Szemlében* (46. évf. 176. kötet, 422–425.) és Rédey Tivadarnak a *Hét* 1918/44–45. számaiban megjelent írása mellett Fogarasi, Halasy-Nagy és Trikál József írásai alkotják ezt a szövegcsoportot. Itt ez utóbbiakat tárgyaljuk röviden. Fogarasi Béla rövid írása a *Huszedik Században* jelent meg. Fogarasi annak leszögezésével indít, hogy Boutroux munkásságának jelentősége és korlátai megegyeznek az újabb német idealizmuséival. Wildebrandhoz és Cohenhoz hasonlóan olyan előfutár volt ő is, aki kora uralkodó iránya ellen tiltakozott, vagyis a természettudományt a filozófia fölé helyező pozitivizmus ellen. „Boutroux nagy tette volt, hogy amikor az egyik oldalon a klasszikus filozófia legjobb tradícióit újra elevenekké és gondolkodásunk számára elérhetőkké tette, ugyanakkor *kritikai revízió alá vette a XIX. század mechanisztikus világnézetét*” (FOGARASI 1918: 251). Boutroux úgy hozta vissza az idealizmust a természetfölötti szférájából, hogy visszahelyezte jogaiba a determinizmussal szemben a szabadságot, és Kant nyomán a természettudományokban az emberi fogalomalkotás spontaneitását látta, nem a világ hű tükörképét. Ezután jöhetett csak Poincaré, Bergson, Duhem, Milhaud, Mach, Avenarius, Ostwald tudományelmélete, „melyet természetesen nem Boutrouxtól vettek át, de amelynek első kimondott formulázását mégis Boutroux adta meg” (Uo.). Jelentőségének másik összetevője, hogy inkább filozófiatörténész lévén ugyan filozófiai rendszert nem alkotott, ám megismertette a franciákat a német filozófiával. A misztikus élmény mint szintén fontos gondolkodói téma említése után Fogarasi végső – profetikusnak is nevezhető – értékelése már tükrözi saját filozófiai álláspontjának módosulását: „Ma még hálások vagyunk, mert tanultunk tőle, mert egy és más vonatkozásban előfutárunknak érezzük, de alig kétséges, hogy egy jövő kor filozófiatörténetírója egy jegyzetben fog megemlékezni róla” (FOGARASI 1918: 252).

Ezek után lássuk a két hosszabb terjedelmű dolgozatot, két eltérő világnézetű és gondolkodói színvonalú idealista tollából. Halasy-Nagy húszoldalas szövege eredetileg megemlékezésnek készült, Boutroux hamis halálhíre alapján. Kiindulópontja, hogy minden filozófusnak van egy központi problémája, és mindent ezen keresztül lát. Ez Boutroux esetében a szabadság problémája: „azé az erkölcsi szabadságé, mely a kötelesség eszméjét szüli, s amely öntudatunk segítségével önmagunkban táruul élénk” (HALASY-NAGY 1919: 176). Az „íz-ig-vérig metafizikus hajlandóságú” Boutroux „az ember mivoltának, az *humanité*nek elgondolásából táplálkozik”, híven a francia hagyó-

mányhoz (HALASY-NAGY 1919: 177), ám a descartes-i racionalizmust és a természettörvények uralmát a kontingencia és a szabadság hangsúlyozása váltják fel nála. (Ebben Leibniz hatását valószínűsíti, ám valószínűleg a fogalom körüli diskurzus ennél összetettebb, ezt jelzi a sztoikusok és Nietzsche hatását egyaránt felvállaló nemzedéktárs, Jean-Marie Guyau cikke Epikurosz kontingenciafogalmáról a *Revue philosophique de la France et de l'étranger* hasábjain.)⁴ Az ezt jól példázó művei (*De la contingence de la nature; De l'idée de loi naturelle*) egész filozófiájának a tükrői, ezek gondolatmenetét ismerteti is Halasy-Nagy. Boutroux kanti szellemű tudománykritikája szolgál etikai idealizmusa alapjául, amelynek lényege így foglalható össze: „A tudomány világát ki kell egészíteni az öntudat világával, melyben a lét és az ismeret nem váltak külön” (HALASY-NAGY 1919: 188). A világ lényegét alkotó szellemhez akart eljutni egész pályáján, az utat pedig az észben látta, de azt nem korlátozta a tudományos észre: „a szellem minden formáját egyként csodálta s jogukat elismerte” (HALASY-NAGY 1919: 190). Gondolkodásának ezen pluralizmusa eredményezte Halasy-Nagy szerint, hogy szintetizáló és történetíró volt inkább, mintsem rendszeralkotó. Módszere a filozófusok lényé legmélyének megragadása, ami leginkább Pascalnál sikerült. „Életének történeti jelentősége, hogy a pozitívizmust egyenesen szíve kellős közepén, a tudományban, a természeti törvény invariabilitásának eszméjében sebezte meg” (HALASY-NAGY 1919: 193). Ezáltal a bergsoni metafizika és a tudományelméleti kritikai mozgalom előtt egyengette az utat (Poincaré, Harmequin, Duhem, Milhaud, Meyerson). Halasy-Nagy konklúziója részben összecseng Fogarasiéval, amikor leszögezi, hogy Boutroux filozófiája elsősorban „világnézet, nem tételek rendje és sokkal személyesebb jellegű, semhogy a maga egészében folytatható tudós munka alapja lenne” (HALASY-NAGY 1919: 194).

Végül vegyük szemügyre Trikál József kétrészes Boutroux-tanulmányát. Trikál a bölcsező és a bölcsező egyéniség megkülönböztetésével kezdi dolgozatát, a zseniesztika és a szellemtudományi módszer felhasználásával. Míg a bölcsező csak a bölcsezők műveinek értelmezője, rendszerezője, kritikusa, addig a bölcsező „a világ belsejének látója; a források, a végső okok, az eredetek feltárója”. „A lét titkai lelkén keresztül szólalnak meg. A bölcselet a bölcsező lelkében Istentől nyert ajándék; szellemi életének formája, amelyet ki kell fejtenie” (TRIKÁL 1922: 33). Az eddigiek fényében talán azt váránk, hogy Boutroux

⁴ Jean-Marie Guyau: La Contingence dans les loi de la nature et la liberté dans l'homme selon Épicure. *Revue philosophique de la France et de l'étranger* tome IV, 1877, 47–71. Ugyanebben a számban szerepel Boutroux *M. Zeller et l'histoire de la philosophie* című írása, amely mestere, Zeller általa fordított könyvének (*La Philosophie des Grecs*) az előszava egyben.

bölcsészként kerül meghatározásra, ám ellenkezőleg, mivel „látóhatára és látóképessége is egységes, átfogó, önmagában véve befejezett” (TRIKÁL 1922: 34). Ezt az érvet támogatja a filozófiatörténeti munkásságra vonatkozóan a következő tétel: „Nem minden bölcselő lát újat, de a bölcselő a régit is új vonatkozásban látja” (Uo.). A német szellemtörténeti módszer értelmében vett beleélés ugyanakkor elvitathatatlan érdeme Boutroux filozófiatörténeti munkáinak. A bölcsésznek át kell éreznie a bölcselő teremtő működéseit és önmagában mintegy újra kell teremtenie azokat. „Ilyen kitűnő bölcsész volt Boutroux, mielőtt bölcselő lett” (TRIKÁL 1922: 35) – oldja fel Trikál az ellentmondást, figyelmen kívül hagyva az életmű kronológiáját (pl. a James-könyv esetében).

A francia előzmények között Ravaisson és Renouvier említésekor hangsúlyozza, hogy e gondolkodók a szellem belső világában éppúgy otthon vannak, mint a tudományban (ami Trikál újkatolikus spiritualizmusa felől nézve szinte szemléleti követelmény). „Amint pedig minden keresést megelőz valamiképp az igazság nagyvonalú meglátása (intuitio), ép úgy Boutroux finom értelmi műveleteit is a szelleme mélységeiből kipattant világkép irányítja és vezeti” (TRIKÁL 1922: 36). Trikál számára ez a személyes, világnézeti jelleg egyáltalán nem számít filozófiai gyengeségnek, különösen mivel Boutroux „gondolkodásának középpontjában Isten állott, aki örökös és eleven forrása az egész létnek” (TRIKÁL 1922: 37). Ezen az alapon ért egyet Boutroux tudománykritikájával, hosszasan ismertette *A természettörvény* gondolatmenetét, jól érzékelve az ismeretelméleti korrespondencia-elvet illető ellentmondásos viszonyulást. Trikál jóval egyértelműbben fogalmaz, elítéli a „fogalmaink és ítéleteink jelképek” tétel rossz szubjektivizmus-hangzását, és igyekszik mentetgetni Boutroux-t: „szimbolizmusa nem feltétlenül alanyelvűség [...] jelképei a természethez simulnak, annak a másai” (TRIKÁL 1922: 39).

A dolgozat második része a *Tudomány és vallásból* indul ki, a lélek, a szellem és a szabad akarat kérdéseit emelve ki. Hangsúlyozza a szellem és törvényei (értelem, képzelet, akarat) visszavezethetetlenségét az anyagra. „A szellem tehát az anyaggal szemben önálló valóság. Van külön élete, vannak sajátos kincsei; vannak egyéni törvényei” (TRIKÁL 1922: 72). Ezek magja a vallásos tapasztalat, amelyben együtt van hit és kegyelem. Hangsúlyozza, hogy Boutroux visszahozta a cél és a szabadság fogalmát, vagyis az életet, és efölött a gondolatot, a szellemet (TRIKÁL 1922: 78–79). Trikál egyértelműen a misztikát jelöli meg Boutroux filozófiája legfontosabb részeként: „íz-ig-vérig vallásos zseni”, aki kemény harcot vívott mindig az anyagelvűség ellen. A filozófiailag némileg szűk látókörű értelmezés és a tájékozatlanság, illetve az ideológiai-politikai elfogultság tökéletes megnyilvánulása Trikál megjegyzése, miszerint Boutroux nagyságát az is mutatja, hogy még a (zsidó? materialista? vagy egyszerűen csak progresszív? – mindenesetre a klerikális konzervativizmussal szemben álló)

Huszadik Század kritikusa is elismerte jelentőségét 1918-ban, amikor halálhírét költötték. Tudjuk, az ellenséges tábor óvatlan képviselője nem más volt, mint Fogarasi Béla, Boutroux műveinek magyar fordítója, aki ekkorra (1922) már kommunista emigráns.

Ha a hivatkozásokat vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy nem meglepő módon a fenti szerzők és folyóiratok állnak az élen, legalábbis a Boutroux életében megjelent publikációk között. (Tegyük hozzá, hogy az anyag ezen része valószínűleg a leginkább hiányos, hiszen a nem digitalizált, illetve névmutatóval el nem látott kiadványok esetében az egyszerű említések felkutatása nem is törekedhet a teljességre.) A *Huszadik Század*-ban már 1911-ben jelent meg olyan cikk Láncki Jenő tollából, amely a modern tudományelméleti szubjektivizmus képviselői között Poincaré, Duhem és Mach mellett Boutroux nevét is említi (LÁNCKI 1911).

Trikál Boutroux-értelmezésének hangsúlyait tekintve érthető, hogy Láncki figyelmeztet: a tudományelméleti szubjektivizmus kedvez a tudományellenességnek. Trikálra minden bizonnyal nagy hatással volt Boutroux, ezt mutatja *A lélek* című 1911-ben megjelent könyve is (TRIKÁL 1911)⁵, amelyben többször előfordul Boutroux neve. Az első fejezet végén és a második fejezetben a lélektan és az élet mechanikus magyarázatai csődjének felmutatói között és annak megállapítójaként, hogy „a matematikai tudományok annyiban érthetők, amennyiben azok a szellemnek erőfeszítései, hogy önnön létét mennyiség alakjában kifejezze”, utalva a *Természet és szellemre*. A *Szellemben* megjelent előadásra való hivatkozás egyben azt is jelzi, hogy a szellemtudományi gondolkodás, az újidealizmus és a metafizika pozitívizmussal szembeni honi térhódítása idején a később markánsan különböző gondolkodói életutak itt még közös forrásokból táplálkoztak; Lukács és Fülep folyóiratának Boutroux-közlése egyaránt fontos Lukács körének, Fogarasinak és Halasy-Nagynak vagy éppen Trikálnak. Időrendben is a következő Trikál József egy másik, 1914-ben megjelent könyve, az *Egység felé*, amely két helyen hivatkozik a *Tudomány és vallásra*: a kötelesség kapcsán, valamint Boutroux Comte-kritikáját idézve (TRIKÁL 1914: 201, 330).

Halasy-Nagy József *A metafizikusok lélektanához* című közleményében (HALASY-NAGY 1914) Bergson (*Bevezetés a metafizikába*) mellett Boutroux-ra hivatkozik (*Tudomány és vallás*) az élmény és az intuíció elsőbbségéről szólva. Az időben ugorva megemlíthetjük, hogy *Az erkölcsi élet* kiadásában szereplő *Summa vitae* lapjain Halasy-Nagy kétszer is példaképei között említi Boutroux-t: „különös szeretettel olvastam Boutroux Emil ragyogó tanulmányait a régebbi és újabb klasszikus filozófusokról, valamint egyéb filozófi-

⁵ Trikál József: *A lélek*. Szent István Társulat, Budapest, 1911, online: <http://www.ppek.hu/text/trikal01.txt> (Letöltve: 2015. január 16.)

ai írásait, amelyek mintaszerűeknek tünnek előttem mind a módszer, mind a stílus szemszögéből” (HALASY-NAGY 2002: 380). Taine-stúdiumai kapcsán jelzi, hogy valójában ekkoriban már eltávolodott az ő pozitívizmusától, és az általa előszeretettel olvasott francia filozófusok között Boutroux neve Pascal, Descartes, Malebranche, Maine de Biran és Bergson társaságában található. Ezt a szellemtörténeti érdeklődést mutatja, hogy filozófiatörténészként szeme előtt mintaként „Boutroux és Dilthey művei lebegtek” (HALASY-NAGY 2002: 401). Végül Taine hatását is elismerve megállapítja: „ha egy-egy gondolkodó lelki alkatát és tanítását írásaimban sikerült talpra állítanom és érthetően jellemezni, abban bizonyosan sokat köszönhetek Taine és Boutroux, általában a franciák hatásának” (HALASY-NAGY 2002: 402). Ez érdekes megvilágításba helyezi a pozitívizmus és a szellemtörténet hatását illetően a német és a francia befolyás viszonyát, hiszen jól látszik, hogy Halasy-Nagy legalább annyira Boutroux, mint Dilthey műveiből sajátítja el utóbbinak a módszerét.

Visszatérve az időrendhez, 1914-ben jelent meg Prohászka Ottokár *Franciaország erkölcsi újjászületése* című írása (PROHÁSZKA 1928: 132–149), amelyben hangsúlyozza, hogy a keresztény gondolkodók és az eszmények előtt a mechanikus világnézetet szétrobbantó „laikus” filozófusok nyitottak utat: Boutroux, Bergson és Poincaré (PROHÁSZKA 1928: 141, 142, 147). Megemlíthetjük még Prohászka Lajos *Pascal emlékezete* (1923) című szövegét, amelyben (mindössze) kétszer említi Boutroux Pascal-könyvét.⁶

Bibó István 1935-ös munkája, a *Kényszer, jog, szabadság* következik, amelyben a fiatal Bibó a szabadságelméletek áttekintésekor a német idealizmus után szót ejt Boutroux-ról, Bergsonról és Hartmannról is. „A szabadságproblémában jelentős nívumot hozott a determinációtípusok gondolata. Comte volt az, aki tudományterületekről szóló elméletében e gondolat alapját lefektette, melyet Boutroux metafizikai szabadságelméletté egészített ki, és legújabbán Hartmann az etika terén alkalmazott. [...] Ebben a fogalmazásban a szabadság az alsóbbrendű determinációval szemben a felsőbbrendű determináció számára a determináció *többletén* keresztül adódik” (BIBÓ 1986: 57). Bibó kritikai megjegyzése ezzel szemben, hogy Boutroux és Hartmann nem tesznek különbséget a valóság és a megítélések törvényszerűségei között, ezeket a determinációsorozaton belül keverik. Ráadásul „a szabadságnak a determináció többletére való korlátozása nem ad feleletet arra a kérdésre, hogy miképpen lehetnek szabadok valamely alsóbbrendű determinációnak a jelenségei a felsőbbrendű determinációkkal szemben” (BIBÓ 1986: 58). Bibó *A természet-*

⁶ A szöveg előadásként hangzott el 1923. november 27-én a Magyar Paedagogiai Társaság felolvasóülésén, majd megjelent a *Magyar Paedagogia* hasábjain (MP XXXII, 1923/7–10. 33–46.) Elérhető: mek.nif.hu/06400/06427/06427.pdf

törvény fogalmára hivatkozik (amely magyar kiadásának évszámát bibliográfiájában tévesen 1907-ként jelöli meg); feltehetően Boutroux munkásságának egészét nem ismerte.

A magyar filozófiatörténetben választóvonalat jelentő 1945 előtt Boutroux neve felbukkan a Magyar Filozófiai Társaság 1938–44 közötti üléseinek anyagában is. A vallásbölcselet témájához való hozzászólásában Bucsay Mihály említi meg Boutroux kontingencia-fogalmát a kettős ismeretforrás elméletével kapcsolatban (Boutroux neve egyébként a névmutatóban nem szerepel).⁷ Érdekes, hogy „a mai filozófia” kapcsán már nem esik szó Boutroux-ról, csak Bergsonról (Halasy-Nagy részéről sem), a hozzászólások pedig túlnyomó német tájékozódást jeleznek. Hasonló tendenciát mutat a magyar Boutroux-recepcióban, hogy Halasy-Nagy 1944-es *A filozófia* című munkájában Schopenhauer után közvetlenül Bergson következik, mint aki először mert ellentmondani a világ-egyetem mechanikus felfogásának, szót sem ejtve Boutroux-ról.

A dialektikus történelmi materializmus ideológiai-filozófiai egyeduralma idején Boutroux idealizmusa természetesen nem kapott hangot, ahogyan magyar recepciójának szereplői sem (lásd Halasy-Nagy szilenciumra ítélését). Kivételt képez ez alól Fogarasi, aki már az 1910-es években marxistává vált, az 1950-es években pedig kimondottan dogmatikus megnyilvánulásai voltak, akár Lukácsal szemben is. Lukács az egyik legkevésbé vállalható, leginkább ideologikus könyvében, *Az ész trónfosztásában* (1954) az irracionizmus legfejlettebb formái között még említi Boutroux-t (a pragmatizmussal, Bergsonnal és Crocéval együtt), azután az 1989-es rendszerváltozásig nemigen találkozhatunk Boutroux emlegetésével. Ez tulajdonképpen jóval kevésbé meglepő, mint az újidealizmus magyar fénykorában meginduló gyors felejtés. Kivételt képez Szabó Ferenc SJ külföldön kiadott kötete, a *Párbeszéd a hitről*, amelynek egyik tanulmányában idézi Boutroux-t mint Blondel egyik mesterét, kétszer is hivatkozva a *Természet és szellemre* (SZABÓ 1974).

A szocializmus évtizedei előtti magyar filozófiai hagyomány kutatása az ezredforduló környékén kapott minden addiginál nagyobb lendületet, eddig azonban Boutroux hatása a korabeli magyar tudományelméleti, metafizikai és vallásbölcseleti gondolkodásra nem került komolyan megfontolásra. Néhány említés erejéig fordul csupán elő neve, mint az alábbi rövid listából látható.

A magyar filozófia a XX. században Fogarasi korai filozófiai hatásai között említi Boutroux-t, Bergson, Ostwaldot, Peirce pragmatizmusát, majd Bolzanót és Husserlt (LENDVAI–PERECZ 2001: 192). Somos Róbert a *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után* című könyvében két ízben említi

⁷ Vallásbölcselet. = Kunszt György, Kőszegi Lajos (szerk.): *Athenaeum-tár. A Magyar Filozófiai Társaság vitaulései 1938–44*. Comitatus, Veszprém, 1998. 459–473, itt: 468.

Boutroux nevét az újidealista filozófia és tudományelmélet kontextusában (SOMOS 2004: 39, 115). A szintén 2004-ben megjelent, Halasy-Nagy filozófiáját tárgyaló, Szabó Tibor szerkesztette tanulmánykötetben sajátos módon egyetlen említést találunk, Percz László tanulmányában. Néhány sorban olvashatunk arról, hogy Alexander antipozitivistá, újidealista szerkesztői programjához illeszkedve születtek meg Halasy-Nagy írásai Taine-ről, Boutroux-ról és Bergsonról, utóbbiakról az újrafelfedezés igényével. Boutroux szűkszavúan, mint a metafizikai hagyomány életben tartója kerül jellemzésre, aki utat nyitott Bergson előtt (PERECZ 2004: 149–150). E sorok szerepelnek szó szerint Percz *A pozitívizmustól a szellemtörténetig* című könyvében is (PERECZ 1998: 127–128). A *Szellem* folyóirattal kapcsolatban is egyetlen említést kap Boutroux „élesen antinaturalista” előadásszövege (PERECZ 2010: 96). Nem kerül szóba viszont Boutroux az újidealizmussal kapcsolatban sem Percz *Szép rendbe foglalva* (PERECZ 2001) és *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”* (PERECZ 2008) című kötetekben, sem a Halasy-Nagyról szóló említett kötet további tanulmányaiban, sem például a *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben* című kötetben (FEHÉR–VERES 2003).

A fentieket összegezve egy következtetés mindenképpen adódik: Boutroux szerepe egy időben jelentős volt a szellemtörténeti módszer, az antipozitivistá metafizikus gondolkodás és az újidealizmus megerősödésében. Mivel ennek ellenére gyakorlatilag elfeledetté vált, érdemes lenne további filológiai kutatásokkal kiegészíteni a fenti képet. Különösen a nem explicit hatások feltárása lenne gyümölcsöző, például Fogarasi (nyilván leginkább korai), Trikál és Halasy-Nagy, esetleg Tankó és mások szövegeiben, beleértve az olyan közvetett hatásokat vagy párhuzamokat, mint Pascal vagy William James tanulmányozása, nem beszélve a görög filozófiáról. A misztika és a spiritualizmus mellett az intuíció és az új tudományelméleti nézetek magyar diskurzusa képezik azokat a területeket, amelyek tanulmányozásához a Boutroux-hatás alaposabb ismerete mindenképpen hozzájárulna.

IRODALOM

- ÁNYOS István 1909. Émile Boutroux: Science et religion. *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1909/3. 204–210.
- BÁLINT Gábor 2002. Gömöri Jenő és a Modern Könyvtár. *Magyar Könyvszemle* 118. évf. 2002/2. 188–192.
- BIBÓ István 1986. Kényszer, jog, szabadság. = BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. Első kötet 1935–1944.* Budapest
- BOUTROUX, Émile 1911. Természet és szellem. Ford.: Fülep Lajos. *Szellem* 1911/1, 3–38.
- BOUTROUX, Émile 1913a. *A természettörvény fogalma a jelenkor tudományában és filozófiájában.* Ford.: Fogarasi Béla. Budapest

- BOUTROUX, Émile 1913b. Elnöki beszéde. *Magyar Paedagogia* 1913. (22. évf.), 159.
- BOUTROUX, Émile 1914. *Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában*. Ford.: Fogarasi Béla. Budapest
- BOUTROUX, Émile 1915. Német és francia szellem. Ford.: Fogarasi Béla (?). *Huszadik Század* 1915/4–5, 201–209.
- FEDI Laurent 2001. Bergson et Boutroux, la critique du modèle physicaliste et des lois de conservation en psychologie. *Revue de métaphysique et de morale* 2001/2. n°30, 97–118.
- FEHÉR–VERES 2003. *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben*. Miskolc
- FOGARASI Béla 1915. Újabb vallásbölcseleti kutatások. *Huszadik Század* 1915/7, 69–73.
- FOGARASI Béla 1918. Émile Boutroux. *Huszadik Század* 1918/11, 251–252.
- GAULTIER, Paul 1921. *Les Maîtres de la pensée française*. Paris
- GUYAU, Jean-Marie 1877. La Contingence dans les loi de la nature et la liberté dans l’homme selon Épicure. *Revue philosophique de la France et de l’étranger* tome IV, 1877, 47–71.
- HALASY-NAGY József 1911. Émile Boutroux: William James. *Protestáns Szemle* 1911/7, 484–487.
- HALASY-NAGY József 1914a. A metafizikusok lélektanához. *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1914/3–4, 153–162.
- HALASY-NAGY József 1914b. Émile Boutroux: Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában. *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1914/3–4, 236–240.
- HALASY-NAGY József 1919. Boutroux Émile filozófiája. *Athenaeum* 1919/5–6, 175–195.
- HALASY-NAGY József 2002. Summa vitae. = HALASY-NAGY József: *Az erkölcsi élet*. Kolozsvár–Szeged, 360–404.
- HELL–LENDVAI–ERECH 2001. *Magyar filozófia a XX. században. Második rész*. Budapest
- KUNSZT–KŐSZEGI 1998. *Athenaeum-tár. A Magyar Filozófiai Társaság vitaulásai 1938–44*, Veszprém
- LÁNCZI Jenő 1911. Modern ismeretelméletek és társadalmi áramlatok. *Huszadik Század* 1911/2.
- MAKKAI Sándor 1915. É. Boutroux: Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában. *Protestáns Szemle* 1915/3–4, 227–237.
- PERECZ László 1998. *A pozitívizmustól a szellemtörténetig*. Budapest
- PERECZ László 2001. *Szép rendbe foglalva*. Budapest
- PERECZ László 2004. Nap nélkül. Halasy-Nagy és az Athenaeum. = Szabó Tibor (szerk.): *Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról*. Szeged, 145–154.
- PERECZ László 2008. *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest
- PERECZ László 2010. Háttér előtt. A „hivatalos” magyar filozófia és a századelő Lukács-köre. *Fordulat* 10, 90–104.
- PROHÁSZKA Lajos 2008: Pascal emlékezete. = PROHÁSZKA Lajos: *A korszellem és a nevelői felelősség*. Budapest, 3–14.
- PROHÁSZKA Ottokár 1928. Franciaország erkölcsi újjászületése. = PROHÁSZKA Ottokár: *Összegyűjtött munkái X. kötet: Korunk lelke*. Budapest, 132–149.
- SOMOS Róbert 2004. *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest
- SZABÓ Ferenc SJ 1975. Maurice Blondel és az immanencia szerkezete. = SZABÓ Ferenc SJ: *Párbeszéd a hitről*. Róma, 41–54.
- TANKÓ Béla 1913. Boutroux Émile: A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában. *Nyugat* 1913/19, 520–521.
- TRIKÁL József 1911. *A lélek*. Budapest
- TRIKÁL József 1914. *Egység felé*. Budapest
- TRIKÁL József 1922. Boutroux Emil bölcselete. *Katolikus Szemle* 1922, 36. kötet, 33–40, 69–88.
- VIDA Sándor 1912. Émile Boutroux: William James. *Budapesti Szemle* 1912. május, 317–320.

The Hungarian Reception of Émile Boutroux

This paper investigates the Hungarian reception of the French philosopher Émile Boutroux, master of Henri Bergson, who queried the the mechanic determinism. The main protagonist in this process was Béla Fogarasi, who became later a philosophic proponent of dialectic materialism which criticised the Boutroux-like subjective idealism. Boutroux was popular among theologians for his anti-materialism, as well as for liberal thinkers who appreciated his link to the French subjective philosophy of science. His work's reception includes reviews, articles, quotations, references and his translated texts. His thoughts made the greataest influence on József Halasy-Nagy (besides Fogarasi), and were also ranked high by Sándor Makkai and Ottokár Prohászka. The consecutive phases of the process – partly because of the historical-ideological context – seem to be the stages of the sink into oblivion. The analysis of the causes may show ways to possible fruitful re-readings, in addition to improving our knowledge of the history of Hungarian philosophy.

Keywords: history of philosophy, philosophy of life, voluntarism, anti-positivism, mechanic determinism, philosophy of science, metaphysics, freedom

Recepcija Emila Butrua u Mađarskoj

Studija otkriva recepciju Emila Butrua u Mađarskoj. Butru, učitelj Anrija Berksona ubraja se među francuske filozofe koji su u najvećoj meri doveli u pitanje ideju mehaničkog determinizma. U njegovoj recepciji kod Mađara centralnu ulogu je imao Bela Fogaraši, koji se kasnije priključio filozofiji dijalektičkog materijalizma. Butru je za teologe bio privlačan zbog njegovog anti-materijalističkog stava, dok su liberalni mislioci u njemu videli predstavnika francuske subjektivne filozofije nauke. Recepcija njegovog stvaralaštva sadrži više prikaza i studija, osim toga reference, kao i prevode njegovih dela na mađarski jezik. Njegovo stvaralaštvo je pored Fogarašija najveći uticaj imao na Jožefa Halašija-Nada, ali su i Šandor Makaji i Oto Prohaska cenili njegova dela. Uzastopne etape njegove recepcije – delom usled dejstva istorijsko-ideoloških prilika – postepeno su postajale faze sve potpunijeg zaborava. Analiza svega toga, pored nijansiranja stvorene slike o mađarskoj istoriji filozofije, mogla bi da ukaže i na mogućnosti ponovnog čitanja i otkrivanja njegovih dela.

Ključne reči: istorija filozofije, životna filozofija, voluntarizam, anti-positivizam, mehanički determinizam, filozofija nauke, metafizika, sloboda

Beérkezés időpontja: 2015. január 8.

Közlésre elfogadva: 2015. január 20.